

Attack against Installations Containing Dangerous Forces as Reprisals in International Humanitarian Law

(Type of Paper: Research Article)

Ali Mashhadi¹, Mahtab Daghigh^{2*}

Abstract

Protecting installations containing dangerous forces in armed conflicts against reprisals is one of the challenges of recent decades. Since the destruction of the whole or a part of these installations could result in the release of dangerous forces and causing irreparable damage to civilians and civilian property, it seems necessary to establish customary and contracting international rules to protect them against reprisals. Article 56 (4) of the First Additional Protocol of 1977 to the Geneva Conventions of 1949, and rules 6.8 and 1006.9 of the Red Cross model manual on the law of armed conflicts for armed forces of 1999, without any conditions, prohibit reprisals against workshops and installations containing dangerous forces, but these actions in armed conflicts are still observed. Article 85(3)(c) of the First Additional Protocol of 1977 in certain circumstances condemns the attack on works and installations containing dangerous forces as a serious violation and considers it a war crime. In this article, attempts have been made to analyze and evaluate the attacks on works and installations containing dangerous forces in the framework of the reprisal system.

Keywords

Reprisals, First Additional Protocol of 1977, Installations Containing Dangerous Forces, Model Manual on the Law of Armed Conflict.

1. Associate Prof., Department of Public and International Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran. Email: Droitenviro@gmail.com

2. Ph.D. in International Law, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran (Corresponding Author). Email: mahtabdaghigh@yahoo.com

Received: April 6, 2019 - Accepted: June 25, 2019

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

حمله به تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک به عنوان اقدام تلافی جویانه در حقوق بین الملل بشردوستانه

(نوع مقاله: علمی - پژوهشی)

علی مشهدی^۱، مهتاب دقیق^۲*

چکیده

حفاظت از تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک در مخاصمات مسلحانه در برابر اقدامات تلافی جویانه از جمله چالش‌های دهه‌های اخیر محسوب می‌شود. از آنجا که تخریب کلی یا جزئی این تأسیسات می‌تواند موجب رها شدن نیروهای خطرناک و ورود لطمات جبران‌ناپذیر به جمعیت غیرنظامی و اموال غیرنظامیان شود، لزوم ایجاد قواعد مقرراتی و عرفی بین‌المللی به منظور حمایت از تأسیسات مذکور در برابر اقدامات تلافی جویانه ضروری به نظر می‌رسد. بند ۴ ماده ۵۶ پروتکل اول الحاقی ۱۹۷۷ به کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو و قواعد ۸، ۶ و ۹، ۱۰۰۶ مجموعه قواعد کاربردی حقوق مخاصمات مسلحانه ۱۹۹۹ صلیب سرخ، بدون هیچ شرطی اتخاذ اقدامات تلافی جویانه علیه کارگاه‌ها و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک را منع کرده‌اند، ولی کماکان در مخاصمات مسلحانه شاهد این اقدامات هستیم. ماده «ج» (۳) ۸۵ پروتکل اول الحاقی حمله به کارگاه‌ها و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک را در شرایطی به‌عنوان نقض جدی محکوم و در حکم جنایت جنگی تلقی کرده است. در این نوشتار سعی شده است حمله به تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک در قالب نهاد اقدامات تلافی جویانه تحلیل و ارزیابی شود.

کلیدواژگان

اقدامات تلافی جویانه، پروتکل اول الحاقی، تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک، قواعد کاربردی حقوق مخاصمات مسلحانه.

۱. دانشیار، گروه حقوق عمومی و بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران.

Email: Droitenviro@gmail.com

۲. دانش‌آموخته دکتری حقوق بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم، قم ایران (نویسنده مسئول).

Email: mahtabdaghigh@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۱/۱۷ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۴/۰۴

مقدمه

سال‌هاست که مخاصمات مسلحانه در اقصی نقاط جهان به‌وقوع می‌پیوندد و همواره خسارات جانی و مالی بسیار برجای می‌نهد. هرچه علوم و تکنولوژی پیشرفت بیشتری می‌کند، ابعاد مخاصمات نیز وسیع‌تر می‌شود و به‌تبع خسارات گسترده‌تری را به‌بار می‌آید که مشخصاً تخریب اموال غیرنظامی، ضروری و گاه خطرناک از آن جمله است. از پیامدهای ناگوار مخاصمات، اعمال خصمانه‌ای است که تحت عنوان اقدامات تلافی‌جویانه از سوی یکی از طرفین متخاصم علیه طرف دیگر انجام می‌گیرد. این اقدامات در اغلب موارد موجب ورود خسارت به افراد و اموال غیرنظامی می‌شود و بر شدت حملات و طولانی شدن روند مخاصمه می‌افزاید، ولی فاجعه‌بارترین بعد تلافی‌جویی زمانی است که این اقدامات علیه کارگاه‌ها و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک صورت می‌گیرد. خسارات مستقیم و غیرمستقیم ناشی از تلافی‌جویی علیه تأسیسات مورد بحث در مخاصمات مسلحانه، خطرهایی را به‌دنبال دارد که می‌تواند به تهدید زندگی، سلامت و امنیت انسان‌ها منجر شود و در نهایت، احتمال برقراری صلح پس از پایان مخاصمات را کاهش دهد.

اصولاً در خلال مخاصمات در قرون گذشته، یکی از شیوه‌های غلبه بر دشمن رها کردن نیروهای طبیعی یا ساخته دست بشر بوده است. در نبرد مورگارتن^۱ در سال ۱۳۱۵، نظامیان سوئیس تخته‌سنگ‌ها و تنه‌های درختان را در سراسیابی انداختند و با ایجاد رعب و وحشت در میان صفوف دشمن، به پیروزی دست یازیدند (Pictet et al., 1977: 678). در سال ۱۹۳۸، مقامات کشور چین به‌منظور مقابله با لشکریان ارتش ژاپن، دستور دادند سدهای رودخانه زرد در نزدیکی چانگ‌چو را بشکنند که به ایجاد خسارات و تخریب‌های گسترده‌ای انجامید (Pictet et al., 1977: 679).

از بارزترین نمونه‌های اقدامات تلافی‌جویانه علیه تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک می‌توان به تخریب سدهای ادر و مهن^۲ در جنگ جهانی دوم در آلمان به سال ۱۹۴۳ اشاره کرد که به ورود خسارات فراوانی به افراد غیرنظامی و زمین‌های زراعی منجر شد (Pictet et al., 1977: 678). در جنگ ایران و عراق، در ساعات اولیه پس از حمله هوایی عراق به فرودگاه مهرآباد، نیروی هوایی ایران به تلافی تجاوز عراق طی عملیات گسترده‌ای بسیاری از اهداف مهم و استراتژیک نظامی آن کشور و همچنین تأسیساتی مانند پالایشگاه‌های نفت کرکوک و بصره، چاه‌های نفت باباگرگر، مخازن نفت موصل و تأسیسات گازی کرکوک را هدف حمله قرار داد.^۳ همچنین در ابتدای این جنگ، نیروی هوایی ارتش ایران به تلافی حملات عراق، طی عملیات موسوم به شمشیر سوزان^۴، نیروگاه اتمی در حال ساخت عراق به نام اوزیراک را بمباران کرد.

1. Battle of Morgarten occurred on Nov 15, 1315

2. Eder and Mohne

۳. پایگاه اطلاع رسانی ارتش جمهوری اسلامی ایران: aja.ir

۴. این عملیات در تاریخ ۸ مهر ۱۳۵۹ (۳۰ سپتامبر ۱۹۸۰) سازماندهی و اجرا شد. طی این عملیات نیروگاه برق

بین سال‌های ۱۹۸۴ تا ۱۹۸۷ رژیم صدام حسین نیز حداقل پنج مرتبه حملاتی در قالب اقدامات تلافی‌جویانه علیه تأسیسات اتمی بوشهر انجام داد.^۱ از دیگر نمونه‌ها حمله رژیم اسرائیل در ۷ ژوئن ۱۹۸۱ به راکتور هسته‌ای اوزیراک عراق بود که توسط فرانسوی‌ها ساخته شده بود (Fischer, 1981: 174-167 et Le Guelte, 2014). در این زمینه همچنین می‌توان به وقایع متعددی در جنگ عراق علیه کویت اشاره کرد (Momtaz, 1991: 203-219).

به‌دلیل واکنش افکار عمومی به این قبیل حملات و چنین جنبه‌هایی از مخاصمات، کمیته بین‌المللی صلیب سرخ هنگامی که در سال ۱۹۵۶ پیش‌نویس قواعد مربوط به محدود کردن خطرهایی را که در اثنای جنگ متوجه جمعیت غیرنظامی می‌شود ارائه کرد، ماده‌ای در مورد حمایت از تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک را نیز در آن گنجانید. در واقع این اقدام صلیب سرخ، به‌منزله دعوتی از دولت‌ها بود تا برای اعطای مصونیت کلی به چنین تأسیساتی با یکدیگر به توافق برسند. علاوه بر سدها و آب‌بندها، نیروگاه‌های هسته‌ای مولد برق نیز که در اواخر جنگ جهانی دوم به‌عنوان منبع بالقوه خطر پدید آمده بود، در مفاد پیش‌نویس این ماده گنجانده شد.

از آنجا که مخاصمات همواره در سراسر جهان و به‌ویژه در منطقه حساس و استراتژیک خاورمیانه در جریان است و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک مانند سدها و نیروگاه‌ها اغلب در مجاورت مناطق مسکونی و محل تجمع و تمرکز غیرنظامیان و اموال غیرنظامی واقع شده‌اند، لزوم بررسی دیدگاه حقوق بین‌الملل بشردوستانه به تأسیسات مذکور در برابر اعمال خصمانه در قالب اقدامات تلافی‌جویانه در اثنای مخاصمات مسلحانه اعم از بین‌المللی و غیربین‌المللی ضروری به‌نظر می‌رسد. از این‌رو، پژوهش حاضر با روش توصیفی - تبیینی در پی پاسخگویی به این پرسش اصلی است که آیا اساساً در مخاصمات مسلحانه مبادرت به تلافی‌جویی علیه تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک از مشروعیت برخوردار است؟ و در ادامه به پرسش‌های فرعی زیر پاسخ داده شود: آیا در عرصه بین‌المللی سازوکارهای حقوقی قراردادی به‌منظور منع تلافی‌جویی علیه تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک در خلال مخاصمات مسلحانه ایجاد شده است؟ آیا قواعد عرفی حقوق بین‌الملل بشردوستانه از تأسیسات مذکور در برابر اقدامات تلافی‌جویانه حمایت می‌کند؟ آیا تلافی‌جویی علیه تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک، در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و غیربین‌المللی تابع قواعد یکسان است؟

اقدامات تلافی‌جویانه از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه

در چارچوب نظام حقوق بین‌الملل، آسان‌ترین ضمانت اجرا، تلافی‌جویی است؛ بدین معنا که اگر

بغداد به طور کامل منهدم شد، ولی خسارات وارده به تأسیسات اتمی اوسیراک چندان سنگین نبود.

1. <http://avationworld.blogspot.com/tag/عراق-هوایی>

طرف مقابل به تعهدات خود بی توجهی کند، راهکاری که پیش روی دولت آسیب دیده قرار می گیرد، متقابلاً عمل نکردن به تعهدات خود است. این نظام در اصطلاح نظام عمل متقابل^۱ نام دارد که نظامی مبتنی بر مقابله به مثل و تلافی جویی است. اما حقوق بین الملل بشردوستانه یا حقوق حاکم بر مخاصمات مسلحانه^۲، تلافی جویی را نه به طور کامل ولی تا حدودی ممنوع کرده و در برخی موارد این اقدامات را با محدودیت هایی مقید ساخته است. ممنوعیت ها، مطلق نیست و محدودیت ها، از لحاظ وسعت و تعداد، زیاد نیستند (عسکری، ۱۳۹۷: ۳). وفق تعریف کمیسیون حقوق بین الملل، اقدام تلافی جویانه عبارت است از عملی غیرقانونی همراه با اعمال زور که به شکل دفاع از خود، در پاسخ به نقض تعهد قبلی صورت می گیرد. در سال های اخیر تلافی جویی محدود به عملی شده است که در زمان مخاصمه مسلحانه، به میزان اقدام خصمانه ای که ابتدا انجام گرفته است، اعمال می شود (ILC, 2001:128).

کنوانسیون های چهارگانه^۳ ۱۹۴۹ ژنو و پروتکل اول الحاقی ۱۹۷۷ به معاهدات مذکور، از جمله مهم ترین و قابل اتکاترین اسناد قراردادی بین المللی موجود در زمینه ممنوعیت اقدامات تلافی جویانه اند که اتخاذ این اقدامات علیه افراد و اموال غیرنظامی از جمله بیماران، زخمی ها، اسرای جنگی، اموال فرهنگی، محیط زیست و تأسیسات و کارگاه های حاوی نیروهای خطرناک را ممنوع می سازد^۴ (کولب و هاید، ۱۳۹۴: ۲۸۲-۲۸۱). حقوق بین الملل بشردوستانه عرفی ضمن آنکه تلافی جویی علیه افراد و اموال غیرنظامی در مخاصمات مسلحانه را در مجموعه قواعد ۲۰۰۵ کمیته بین المللی صلیب سرخ در همین زمینه، منع می کند، اتخاذ این اقدامات را علیه نظامیان و اهداف نظامی مجاز می شمارد و آن را تابع محدودیت ها و شروطی می کند. وفق ماده ۱۴۵ این مجموعه قواعد، اقدامات تلافی جویانه باید در واکنش به «نقض جدی و قبلی» حقوق بین الملل بشردوستانه و به منظور وادار کردن طرف متخاصم به پیروی از قواعد مزبور و به عنوان آخرین راه حل صورت گیرد؛ همچنین اقدامات تلافی جویانه می بایست با عمل متخلفانه طرف متخاصم

1. The Reciprocal System

2. Jus in bello

۳. ماده ۴۶ کنوانسیون اول (منع تلافی جویی علیه بیماران، زخمی ها، کارکنان، ساختمان ها و وسایل تحت حمایت این کنوانسیون)؛ ماده ۴۷ کنوانسیون دوم (منع تلافی جویی علیه بیماران، زخمی ها، کارکنان، ناوها و وسایل تحت حمایت این کنوانسیون)؛ بند ۳ ماده ۱۳ کنوانسیون سوم ژنو (منع تلافی جویی علیه اسرای جنگی)؛ بند ۳ ماده ۳۳ کنوانسیون چهارم ژنو (منع تلافی جویی علیه جمعیت غیرنظامی)؛ ماده ۲۰ پروتکل اول الحاقی (منع تلافی جویی علیه افراد و اموال تحت حمایت بخش دوم این پروتکل که مشتمل بر خودروهای بهداشتی، کشتی ها و شناورهای بیمارستانی و هواپیماهای بهداشتی می شود)؛ بند ۱ ماده ۵۲ پروتکل اول (منع تلافی جویی علیه اموال غیرنظامی)؛ بند ۳ ماده ۵۳ پروتکل اول (منع تلافی جویی علیه اموال فرهنگی)؛ بند ۴ ماده ۵۴ پروتکل اول (منع تلافی جویی علیه اموال ضروری برای بقای سکنه غیرنظامی)؛ بند ۲ ماده ۵۵ پروتکل اول (منع تلافی جویی علیه محیط زیست)؛ بند ۴ ماده ۵۶ (منع تلافی جویی علیه تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک).

تناسب داشته باشد؛ تصمیم‌گیری در این زمینه از سوی بالاترین مقامات دولتی گرفته شود و به محض تبعیت طرف مقابل از قوانین، تلافی‌جویی متوقف شود (Henckaerts & Doswald-Beck, 2005: 518). با آنکه پروتکل دوم الحاقی اشاره‌ای به ممنوعیت اتخاذ اقدامات تلافی‌جویانه در مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی نمی‌کند و حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی تلافی‌جویی در این مخاصمات را به صراحت ممنوع می‌کند^۱ (Henckaerts & Doswald-Beck, 2005:526 et Obradovic, 1997: 562-565)، لیکن دامنه‌ی توسل به اقدامات تلافی‌جویانه در مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی همچنان در هاله‌ای از ابهام قرار دارد (Newton, 2010: 361).

رویکرد حقوق بین‌الملل بشردوستانه به تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک

حقوق بین‌الملل بشردوستانه، طبق تعریف، بخش مهمی از حقوق بین‌الملل است که با رعایت ملاحظات بشردوستانه به حمایت از انسان می‌پردازد (Al-Duaij, 2004: 59) و نخستین چارچوب حقوقی است که حمایت از تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک در زمان مخاصمات مسلحانه را تحلیل و بررسی می‌کند. حقوق مذکور، تنها پس از شروع مخاصمه قابلیت اعمال می‌یابد و در مورد هر دو طرف متخاصم، صرف‌نظر از اینکه کدام‌یک آغازگر مخاصمه بوده‌اند، به‌طور یکسان اجرا می‌شود (Mir, 2017: 2). وفق بند ۱ ماده ۵۶ پروتکل اول الحاقی ۱۹۷۷، منظور از کارگاه‌ها یا تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک، سدها، آب‌بندها و نیروگاه‌های هسته‌ای مولد برق است که حمله به آنها موجب رها شدن نیروهای خطرناک و متعاقباً ورود لطمات شدید به جمعیت غیرنظامی می‌شود (مجموعه اسناد ژنو، ۱۳۹۰: ۳۶۴). (Turpin, 1992:803et Cloșcă, 1981: 291-323).

پیشرفت علوم و تکنولوژی از یک سو تولید جنگ‌افزارهای پیشرفته‌تر و مخرب‌تر را در پی داشته و از سوی دیگر، موجب ساخت کارگاه‌ها و تأسیساتی که به هر شکل دربرگیرنده نیروهای خطرناک‌اند، شده است. افزایش آگاهی از مخاطرات ناشی از انهدام این تأسیسات به‌ویژه در مخاصمات مسلحانه، توجه حقوق بین‌الملل بشردوستانه را به این مقوله جلب کرده است. در همین زمینه پاره‌ای از اسناد قراردادی و عرفی در زمینه حقوق بین‌المللی بشردوستانه تدوین شده است که به‌طور صریح یا ضمنی به لزوم حفاظت و حمایت از تأسیسات مذکور پرداخته‌اند؛ از آن جمله می‌توان به پروتکل‌های الحاقی ۱۹۷۷ به کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو، قواعد کاربردی حقوق مخاصمات مسلحانه ۱۹۹۹ و مجموعه قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی ۲۰۰۵ مصوب صلیب سرخ اشاره کرد.

۱. ماده ۱۴۸ مجموعه قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی مصوب سال ۲۰۰۵ مقرر می‌کند: «طرف‌های درگیر در مخاصمه مسلحانه غیربین‌المللی حق توسل به اقدامات تلافی‌جویانه را ندارند. سایر اقدامات متقابل علیه افرادی که در مخاصمه شرکت مستقیم نداشته و یا به شرکت خود پایان داده‌اند، ممنوع می‌باشد.»

۱. ممنوعیت‌های غیرمستقیم تلافی جویی علیه تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک

ممنوعیت اتخاذ اقدامات تلافی جویانه علیه تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک در بعضی مفاد اسناد بین‌المللی، به صراحت ذکر شده و در بعضی نیز به طور ضمنی به آن اشاره شده است. ممنوعیت‌های غیرمستقیم تلافی جویی علیه این تأسیسات در مفاد ذیل منعکس شده است:

۱.۱. حمایت از افراد غیرنظامی

بند ۱ ماده ۵۱ پروتکل اول الحاقی مقرر می‌کند: «جمعیت غیرنظامی در برابر خطرات ناشی از عملیات نظامی از حمایت برخوردار خواهند شد...». شق «الف» بند ۴ این ماده حملات کورکورانه علیه اهدافی را که هدف نظامی محسوب نمی‌شوند، ممنوع می‌کند و شق «ب» بند ۵ این ماده اشعار می‌دارد حمله‌ای که ممکن است به کشته یا زخمی شدن افراد غیرنظامی یا ورود آسیب به اموال غیرنظامی منجر گردد، به شکلی که خسارات مذکور بیش از مزیت نظامی موردنظر باشد، حمله کورکورانه محسوب می‌شود و ممنوع است. بر این اساس، تخریب کلی یا جزئی تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک به عنوان بخشی از عملیات نظامی در قالب حمله یا اقدامات تلافی جویانه که به کشته یا زخمی شدن غیرنظامیان منجر شود، مغایر با مفاد این ماده بوده و ممنوع است. وفق استفساریه پروتکل اول الحاقی حتی اگر شرایط اعمال حمایت ویژه وجود نداشته باشد، طرف متخاصم باید همواره میان خسارات وارده و مزیت حاصل از تخریب اهداف، اصل تناسب را مدنظر قرار دهد (Pictet *et al.*, 1987: 613-628).

۱.۲. حمایت از اموال غیرنظامی

بند ۱ ماده ۵۲ پروتکل اول مقرر می‌کند که اموال غیرنظامی نباید هدف حمله یا اقدام تلافی جویانه قرار گیرند. وفق نظریه تفسیری پروتکل اول الحاقی، اموالی که برای استفاده‌های غیرنظامی طراحی شده باشند، نباید هدف حملات واقع شوند، مگر آنکه عمدتاً در پشتیبانی از اقدامات نظامی به کار روند (Pictet, 1978: 630). از آنجا که کارگاه‌ها و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک، اموال غیرنظامی محسوب می‌شوند، ممنوعیت مصرح در این بند را می‌توان به تأسیسات مذکور نیز تسری داد.

۱.۳. حمایت از اموال ضروری برای بقای جمعیت غیرنظامی

بند ۴ ماده ۵۴ پروتکل اول، که به حمایت از اموال ضروری برای بقای جمعیت غیرنظامی اختصاص دارد، در بند ۴ اعلام می‌کند که این اموال نباید هدف اقدامات تلافی جویانه قرار گیرند. وفق نظریه تفسیری این ماده، عبارت اموال ضروری اغلب به تأسیسات و ذخایر آب اشاره

دارد (Pictet, 1978: 630; Boutruche, 2000: 887-2016). از آنجا که تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک از جمله سدها و آب‌بندها را می‌توان در زمره اموال ضروری و حیاتی برای غیرنظامیان برشمرد، از این رو می‌توان منع تلافی‌جویی علیه آنها را به‌طور غیرمستقیم از این ماده استنباط کرد (Zemmali, 1995: 601-615).

۱. ۴. منع کلی حملات خصمانه

طبق ماده (۱)(الف)(۲) ۵۷ پروتکل اول، متخاصمان باید هر اقدام احتیاطی ممکن را به‌عمل آورند تا افراد و اموال غیرنظامی هدف حملات قرار نگیرند. بند (۳)(الف)(۲) اضافه می‌کند که طرفین متخاصم باید از حمله‌ای که ممکن است به کشته یا زخمی شدن غیرنظامیان و ورود آسیب به اموال غیرنظامی منجر گردد که این خسارات بیش از مزیت نظامی مورد انتظار باشد، خودداری کنند. به این ترتیب ماده ۵۷، حملات خصمانه را به‌طور کلی، از جمله اقدامات تلافی‌جویانه علیه تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک که بیم آن برود به‌واسطه رها شدن نیروهای خطرناک موجب خسارات جانی به غیرنظامیان شود، در قالب اقدامات احتیاطی حین حملات ممنوع می‌کند.

۱. ۴. ممنوعیت نقض جدی پروتکل اول

ماده ۸۵ پروتکل اول به مقابله با نقض پروتکل اول اختصاص دارد و در بند ۳ اعلام می‌کند که انجام تعمدی پاره‌ای اعمال که به مرگ یا آسیب جدی به تمامیت جسمی یا سلامت افراد منجر شود، نقض جدی این پروتکل محسوب می‌شود. از جمله اعمال مذکور، شق «ج» این بند است که وفق آن حمله علیه بناها و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک، با علم به اینکه چنین حمله‌ای موجب خسارت‌های بیش‌ازحد جانی، زخمی شدن غیرنظامیان یا وارد آمدن خسارت به اموال غیرنظامی، مصرح در ماده (۳)(الف)(۲) ۱۵۷^۱ شود، از موارد نقض جدی پروتکل حاضر است. از این رو، منع تلافی‌جویی علیه تأسیسات مذکور نیز به‌طور ضمنی در این ماده مستتر است. بند ۵ ماده ۸۵ نیز مقرر می‌کند بدون آنکه به مفاد کنوانسیون‌های ژنو و پروتکل حاضر لطمه‌ای وارد شود، نقض جدی این اسناد در حکم «جنایت جنگی» تلقی می‌شود. بنابراین، می‌توان نتیجه‌گیری کرد که حملات خصمانه و مشخصاً اقدامات تلافی‌جویانه علیه تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی مصداق جنایت جنگی است.

۱. وفق ماده (۳)(الف)(۲) ۵۷، متخاصمان می‌بایست از انجام حمله‌ای که احتمال می‌رود به‌طور اتفاقی منجر به ورود صدمه جانی به غیرنظامیان، زخمی شدن آنها و خسارت به اموال غیرنظامی و یا مجموعه‌ای از آنها شود که در مقایسه با مزیت نظامی عینی و مستقیمی که پیش‌بینی می‌شود در نتیجه این حمله حاصل گردد، بیش از حد انتظار باشد، خودداری کنند.

۱.۵. منع هر گونه آسیب به اموال ضروری حیاتی غیرنظامیان

ماده ۱۴ پروتکل دوم مقرر می‌کند که حمله، تخریب، جابه‌جایی یا انتقال بی‌فایده اموال ضروری برای بقای جمعیت غیرنظامی مانند ...، تأسیسات آب آشامیدنی و لوازم آبرسانی ممنوع است. از آنجا که تأسیسات مصرح در این ماده در زمره تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک قرار می‌گیرند و نظر به آنکه حمله و تخریب، می‌تواند به هر نوع عمل خشونت‌آمیز از جمله اقدامات تلافی‌جویانه نیز اطلاق شود، از این رو منع تلافی‌جویی (در مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی) را می‌توان به‌طور غیرمستقیم از این ماده برداشت کرد.

۱.۶. منع حمله به تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک

اگرچه پروتکل دوم، از اموال غیرنظامی در مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی حمایت کلی به‌عمل نمی‌آورد، ماده ۱۵ این سند در حمایت از کارگاه‌ها و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک اشعار می‌دارد که تأسیسات مذکور از جمله سدها، آب‌بندها و نیروگاه‌های هسته‌ای مولد برق حتی اگر اهداف نظامی باشند، نباید هدف حمله قرار گیرند، چنانچه این حملات به آزاد شدن نیروهای خطرناک و در نتیجه ورود لطمات شدید به جمعیت غیرنظامی منجر شود، ممنوعیت حمله مصرح در این ماده، به‌طور غیرمستقیم ممنوعیت تلافی‌جویی را نیز می‌تواند در برگیرد.

۱.۷. منع حمله از سوی نیروهای سازمان ملل

قاعده ۶.۷ قواعد ۱۹۹۹ صلیب سرخ مقرر می‌کند در صورتی که عملیات نظامی علیه تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک یعنی سدها، آب‌بندها و نیروگاه‌های هسته‌ای مولد برق موجب آزاد شدن این نیروها شود و متعاقباً آسیب‌های شدید به غیرنظامیان وارد سازد، نیروهای سازمان ملل نباید چنین تأسیساتی را هدف حملات نظامی قرار دهند (Rogers & Malherb, 2000: 237). نظر به اینکه تلافی‌جویی نوعی حمله نظامی محسوب می‌شود، می‌توان منع اتخاذ اقدامات تلافی‌جویانه علیه این تأسیسات را از مفاد قاعده ۶.۷ به‌طور ضمنی استنباط کرد.

۱.۸. اعمال مراقبت‌های ویژه

وفق قاعده ۴۲ مجموعه قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی ۲۰۰۵، چنانچه کارگاه‌ها و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک مانند سدها، آب‌بندها و نیروگاه‌های هسته‌ای مولد برق و سایر تأسیسات مستقر در این اماکن یا در مجاورت آنها مورد حمله واقع شوند، به‌منظور جلوگیری از رها شدن نیروهای خطرناک و ورود خسارات شدید به غیرنظامیان، مراقبت‌های ویژه باید به‌عمل آید. عبارت «حمله» در این ماده می‌تواند به‌طور غیرمستقیم به اقدامات تلافی‌جویانه نیز دلالت کند.

۱. ۹. لزوم رعایت مفاد کنوانسیون‌های ژنو

قاعده ۱۴۷ مجموعه قواعد اخیرالذکر اشعار می‌دارد: «اقدامات تلافی‌جویانه علیه اموال مورد حمایت کنوانسیون‌های ژنو و ... ممنوع است». در توضیح این قاعده، در خصوص منع تلافی‌جویی علیه اموال غیرنظامی ذکر شده است که علاوه‌بر کنوانسیون‌های ژنو، ممنوعیت مصرح در این قاعده به اموال تحت حمایت پروتکل اول الحاقی نیز تسری می‌یابد که از آن جمله به ممنوعیت تلافی‌جویی علیه تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک (ماده ۵۶) اشاره شده است (Henckaerts & Doswald-Beck, 2005: 523-525).

۲. ممنوعیت‌های مستقیم تلافی‌جویی علیه تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک

پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های ژنو و مجموعه قواعد کاربردی حقوق مخصصات مسلحانه ۱۹۹۹ صلیب سرخ از جمله اسناد بین‌المللی محسوب می‌شوند که صراحتاً اتخاذ اقدامات تلافی‌جویانه علیه تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک را منع کرده‌اند:

۲. ۱. رویکرد پروتکل اول الحاقی

بند ۴ ماده ۵۶ پروتکل اول الحاقی مقرر می‌کند: «حمله به هریک از کارگاه‌ها، تأسیسات یا اهداف نظامی مذکور در بند ۱ به‌عنوان اقدام تلافی‌جویانه، ممنوع است». بند ۱ این ماده، سدها، آب‌بندها و نیروگاه‌های هسته‌ای مولد برق را به‌عنوان تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک اعلام و اضافه می‌کند حتی چنانچه تأسیسات مذکور، هدف نظامی محسوب شوند، در صورتی که حمله به این اهداف موجب رها شدن نیروهای خطرناک و متعاقباً ورود لطمات شدید به جمعیت غیرنظامی شود، نباید هدف حملات تلافی‌جویانه قرار گیرند (Pictet *et al.*, 1978: 665).

۲. ۱. ۱. مصادیق تخریب تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک

وفق استفساریه این ماده، در زمان مخاصمه، هریک از طرفین تلاش می‌کنند به‌وسیله رها کردن نیروهای خطرناک طبیعی یا ساخته دست بشر، بر دشمن خود چیره شوند. در اثنای جنگ جهانی دوم در سال ۱۹۴۴، نظامیان آلمان به‌منظور ممانعت از پیشروی دشمن، موجب شدند چندین هزار هکتار از زمین‌های زراعی هلند به زیر سیل حاصل از آب دریا فرو رود. در همین جنگ، حملات عمدانه‌ای نیز علیه سدهای آبی-برقی صورت گرفت.^۱ در خلال جنگ کره، هواپیماهای

۱. شناخته‌شده‌ترین مورد تخریب سدها مربوط می‌شود به سدهای ادر و موهن در آلمان در می ۱۹۴۳ که پیشتر ذکر آن رفت. این اقدامات به خسارات زیادی از جمله تخریب کلی یا جزئی ۱۲۵ کارخانه، به زیر آب رفتن ۳۰۰۰ هکتار زمین کشاورزی، کشته شدن ۱۳۰۰ نفر از جمله عده‌ای افراد اخراجی و زندانیان نیروهای متفقین منجر شد.

جنگی، سدهایی را که آب مناطق کشاورزی در بخش شمالی کشور را تأمین می‌کردند، هدف حمله قرار دادند. در جنگ ویتنام، سدها و آببندها مورد حمله واقع شدند، هرچند ایالات متحده اعلام کرد که حملات مذکور به‌طور تصادفی انجام گرفته است.^۱

۲.۱.۲. ممنوعیت حملات نظامی

به دلیل واکنش افکار عمومی به این قبیل حملات و چنین جنبه‌هایی از مخاصمات، کمیته بین‌المللی صلیب سرخ هنگامی که در سال ۱۹۵۶ پیش‌نویس قواعد مربوط به محدود کردن خطرهایی را که در اثنای جنگ متوجه جمعیت غیرنظامی می‌گردد ارائه کرد، ماده‌ای در مورد حمایت از تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک را نیز در آن گنجانده بود (Bugnion, ICRC Report: 2018). در واقع این اقدام صلیب سرخ، به‌منزله دعوتی از دولت‌ها بود تا برای اعطای مصونیت کلی به چنین تأسیساتی با یکدیگر به توافق برسند. علاوه‌بر سدها و آببندها، نیروگاه‌های انرژی هسته‌ای نیز که در اواخر جنگ جهانی دوم به‌عنوان منبع بالقوه خطر پدید آمده بود، در مفاد پیش‌نویس این ماده گنجانده شد. پس از مباحثات بسیار در کارگروه، مفاد پیش‌نویس به‌صورت متن ماده ۵۶ فعلی درآمد که از سوی کنفرانس دیپلماتیک با کنسانسوس به تصویب رسید. تدوین این ماده و درج منع تلافی‌جویی در آن از اهمیت زیادی برخوردار است که باید آن را به فال نیک گرفت (Bugnion, ICRC Report: 2018).

بدیهی است کارگاه‌ها و تأسیسات دیگری نیز وجود دارند که حاوی نیروهای خطرناک‌اند و هنگام حملات قادر به رها کردن آن هستند؛ برای مثال کارخانه‌هایی را تصور کنید که محصولات حاوی سموم تولید می‌کنند و در صورت رها شدن این تولیدات به شکل گاز، کل یک منطقه می‌تواند با خطر مواجه شود؛ چنین رخدادهایی که گاه می‌توانند جدی باشند، حتی در زمان صلح نیز در برخی کشورها به‌وقوع پیوسته‌اند (Lorenz, UNEP: 2003). تعدادی از نمایندگان امیدوار بودند که بتوانند سایر تأسیسات به‌ویژه پالایشگاه‌ها و تجهیزات ذخیره‌سازی نفت و فراورده‌های آن را نیز در این فهرست جای دهند، ولی ظاهراً مذاکرات موفقیت‌آمیز نبود و پیشنهاددهندگان، طرح خود را پس گرفتند. در این خصوص باید مصرأً به این مسئله توجه شود که در صورت تخریب یا آتش گرفتن این تأسیسات، جمعیت غیرنظامی با خطر جدی مواجه می‌شوند. بی‌شک از آنجا که تحت حمایت ویژه قرار دادن چنین تأسیساتی عملاً مشکلات لاینحلی را ایجاد می‌کند، قابل درک است که چرا کنفرانس دیپلماتیک زمانی که این ممنوعیت‌ها را تصویب کرد، آنها را به اموال و اشیای خاص محدود کرد (Sandoz, 1987: 665-676).

۱. طبق اظهارات نماینده جمهوری دموکراتیک ویتنام در کنفرانس دیپلماتیک تدوین پروتکل اول الحاقی، در خلال جنگ، ۶۶۱ قسمت از سدها یا تخریب شده‌اند یا خسارت دیده‌اند.

نظریه تفسیری ماده ۵۶ در ادامه می‌افزاید: «پروتکل اول، از آتش به‌عنوان یک «نیروی خطرناک» یاد نمی‌کند، زیرا تصور اینکه کارگاه‌ها و تأسیسات بتوانند موجب آتش‌سوزی شوند، دشوار است. با این حال، شایان یادآوری است که کنوانسیون ۱۰ اکتبر ۱۹۸۰ در خصوص ممنوعیت برخی سلاح‌های متعارف، استفاده از سلاح‌های آتش‌زا علیه غیرنظامیان و حتی علیه اهداف نظامی را که در مناطق تجمع غیرنظامیان مستقرند، ممنوع می‌کند. منظور از اینکه کارگاه‌ها و تأسیسات تحت پوشش، در برابر «حملات» مورد حمایت قرار می‌گیرند، براساس ماده ۴۹ پروتکل اول (تعریف حمله و دامنه اجرا)، به معنای حمایت در برابر «اقدامات خشونت‌آمیز دشمن» است (Sandoz, 1987: 601-608).

۲. ۱. ۳. استثنای حمله و تخریب تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک

باید خاطرنشان شود که طبق بند ۲ ماده ۴۹ پروتکل اول، منع حملات مصرح در ماده ۵۶ به آن بخش از سرزمین خود که تحت کنترل طرف متخاصم قرار دارد نیز تسری می‌یابد (Sandoz, 1987: 665-676). از سوی دیگر، کارگاه‌ها و تأسیسات در برابر تخریب، جابه‌جایی یا غیرقابل استفاده شدن، مانند آنچه در ماده ۵۴ در مورد اموال ضروری برای بقای جمعیت غیرنظامی عنوان شده است، از حمایت برخوردار نمی‌شوند (Sandoz, 1987: 651-661). از این رو، واضح است که چنانچه موقعیت ایجاب کند یک دولت می‌تواند کارگاه‌ها و تأسیسات مستقر در آن بخش از سرزمین خود را که تحت کنترل دارد، تخریب یا غیرقابل استفاده کند. هر دولتی مختار است تمام اقدامات لازم را اتخاذ کند تا از مصون ماندن جمعیت غیرنظامی کشور خود از حملات اطمینان حاصل کند (Sandoz, 1987: 665-676).

۲. ۱. ۴. منع مطلق اقدامات تلافی جویانه

اما در خصوص اقدامات تلافی جویانه علیه تأسیسات مورد بحث، بند ۴ ماده ۵۶ به‌صراحت و بدون ذکر هیچ شرطی اتخاذ این اقدامات را منع کرده است و استناد به ضرورت نظامی نیز در خصوص نقض ممنوعیت تلافی جویی علیه تأسیسات مذکور صدق نمی‌کند. کارگاه‌ها و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک باید با علامت مشخصه علامت‌گذاری شوند.

در بند ۶، از طرفین متخاصم درخواست به‌عمل آمده است تا به‌منظور تضمین حمایت از کارگاه‌ها و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک، بین خود مبادرت به انعقاد توافقنامه‌های بیشتری کنند، که بی‌تردید اقدامی بسیار سودمند است. بسیاری مؤسسات و تشکیلات وجود دارند که تخریب بیهوده آنها جمعیت غیرنظامی را در معرض آسیب‌های شدید قرار می‌دهد، مانند اماکن ذخیره سوخت، کارخانه‌های تولید محصولات حاوی سموم و غیره. این امکان نیز

متصور است که با بهره‌گیری از نظارت قدرت‌های حمایتگر، سدها، آب‌بندها، نیروگاه‌های هسته‌ای مولد برق و مناطق پیرامون آنها بی‌طرف اعلام شوند. چنین توافق‌هایی می‌تواند از جمله شروط اجرای این ماده نیز باشد.

۲. ۱. ۵. رویه بین‌المللی

در خصوص رویه قضایی بین‌المللی در این زمینه می‌توان به رویه کشورهای مصر، آلمان، ایتالیا، بریتانیا و ایالات متحده اشاره کرد که جملگی مؤید منع تلافی جویی علیه تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک‌اند (Henckaerts & Doswald-Beck, 2005: 3487). دستورالعمل نظامی وزارت دفاع استرالیا (۱۹۹۴) و دفترچه راهنمای فرماندهان ارتش این کشور نیز اعلام می‌کند که تأسیسات و کارگاه‌های حاوی نیروهای خطرناک صرفاً به سدها، آب‌بندها و نیروگاه‌های هسته‌ای مولد برق اطلاق می‌شود. در صورتی که چنین تأسیساتی اهداف نظامی محسوب شوند و حمله به آنها به رها شدن نیروهای خطرناک و در پی آن وارد آمدن خسارات جدی به جمعیت غیرنظامی بینجامد، این تأسیسات نباید مورد حمله واقع شوند. وفق این دستورالعمل، حملات غیرقانونی علیه تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک، نقض عمده یا جنایت جنگی جدی تلقی می‌شود و روند رسیدگی به جرائم جنایی را در پی خواهد داشت (Australia Defence Force Manual, 1994: 933-937). در همین زمینه باید افزود که نظامنامه آموزش نیروهای مسلح بلژیک اظهار می‌دارد اهداف خاص از جمله تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک حتی در صورت حمله به اهداف مشابه از سوی طرف متخاصم، نباید مورد حمله واقع شوند (Henckaerts & Doswald-Beck, 2005: 817). دستورالعمل‌های نظامی کشورهای بنین، کانادا، کلمبیا، کرواسی، اکوادور، فرانسه، آلمان، مجارستان، ایتالیا، هلند، نیوزیلند، روسیه، آفریقای جنوبی، اسپانیا، سوئیس، توگو، آرژانتین، آذربایجان، جمهوری چک، اردن و لبنان نیز با عباراتی کم‌وبیش مشابه مؤید مضامین پیش‌گفته‌اند.

۲. ۲. شروط اتخاذ اقدامات تلافی جویانه

قاعده ۱۰۰۶ مجموعه قواعد کاربردی ۱۹۹۹ حقوق مخاصمات مسلحانه به اقدامات تلافی جویانه اختصاص دارد. بند ۹ این قاعده، تلافی جویی علیه کارگاه‌ها و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک را ممنوع می‌کند. در بخش دیگری از آن عنوان شده است که نقض حقوق مخاصمات مسلحانه از سوی دشمن به خودی خود مجوزی برای تخطی از مقررات حقوق بین‌الملل و توسل به تلافی جویی نیست و دامنه توسل به اقدامات تلافی جویانه بسیار محدود است (Rogers & Malherbe, 2000: 103-104). همچنین ذکر شده است که اعضای نیروهای مسلح نمی‌توانند رأساً دستور حملات تلافی جویانه را صادر کنند و فقط فرماندهی کل یا بالاترین مقام تصمیم‌گیرنده سیاسی کشور مجاز به صدور چنین فرمانی است. وفق این ماده، هدف از

تلافی جویی می‌بایست تضمین اتخاذ شیوه‌های جنگی مشروع باشد و پیش از مبادرت به تلافی جویی باید به دشمن اخطار داده شود. همچنین اقدام تلافی جویانه باید با نقض تعهد طرف متخاصم تناسب داشته باشد و به محض توقف عمل متخلفانه از سوی دشمن، به اقدامات تلافی جویانه نیز پایان داده شود. تلافی جویی صرفاً علیه نیروهای نظامی و تجهیزات و اهداف نظامی امکان‌پذیر است (Rogers & Malherbe, 2000: 103-104).

۳.۲. حمایت از اموال خاص غیرنظامی

قاعده ۸. ۶ قواعد ۱۹۹۹ کمیته بین‌المللی صلیب سرخ مقرر می‌کند: «نیروهای سازمان ملل علیه اموال تحت حمایت این بخش مبادرت به اتخاذ اقدامات تلافی جویی نمی‌نمایند». بخش مذکور در این قاعده، بخش ۶ است که تحت عنوان تسلیحات جنگی و شیوه‌های نبرد، به حمایت از محیط زیست، اموال فرهنگی، اموال ضروری برای بقای غیرنظامیان و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک می‌پردازد. وفق قاعده ۸. ۶، کمیته بین‌المللی صلیب سرخ تلافی جویی علیه تأسیسات مذکور در اثنای مخاصمات مسلحانه را بدون هیچ قیدوشرطی مطلقاً ممنوع می‌کند.

نتیجه‌گیری

وفق معاهدات بین‌المللی که به تصویب بیشتر دولت‌ها رسیده است، اقدامات تلافی جویانه باید فقط در واکنش به «نقض جدی و قبلی» حقوق بین‌الملل بشردوستانه و به‌منظور وادار کردن طرف متخاصم به پیروی از قواعد مزبور و به‌عنوان آخرین راه‌حل انجام گیرد و تصمیم‌گیری در این زمینه از سوی بالاترین مقامات دولتی گرفته شود و به محض تبعیت طرف مقابل از قوانین، تلافی جویی متوقف شود. کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو و پروتکل اول الحاقی ۱۹۷۷ به معاهدات مذکور، مهم‌ترین اسناد قراردادی بین‌المللی موجود در زمینه ممنوعیت اقدامات تلافی جویانه‌اند که اتخاذ این اقدامات علیه افراد و اموال غیرنظامی از جمله کارگاه‌ها و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک را ممنوع می‌کند. در حقوق عرفی نیز منع تلافی جویی علیه افراد و اموال غیرنظامی و مشخصاً علیه تأسیسات مذکور در مخاصمات مسلحانه، در مجموعه قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی ۲۰۰۵ منعکس شده است. قواعد کاربردی حقوق مخاصمات مسلحانه ۱۹۹۹ با آنکه سند حقوقی محسوب نمی‌شود، ولی به‌عنوان منبع موثق بین‌المللی که از سوی کمیته بین‌المللی صلیب سرخ تأیید و منتشر شده، قابل اتکا و استناد است. قواعد مندرج در این مجموعه، برخلاف پروتکل دوم الحاقی که اشاره‌ای به ممنوعیت اقدامات تلافی جویانه در مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی نمی‌کند، مؤید قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی در زمینه منع تلافی جویی در مخاصمات اخیر است.

حقوق بین‌الملل بشردوستانه، حملات نظامی علیه افراد و اموال غیرنظامی از جمله علیه تأسیساتی را که ممکن است به رها شدن نیروهای خطرناک منجر شود، تنها در صورتی ممنوع می‌کند که خسارات وارده بیش از مزیت نظامی موردنظر باشد؛ در واقع چنانچه حملات نظامی خسارات شدید به‌بار نیاورد، مشروط بر آنکه تأسیساتی که مورد حمله قرار گرفته‌اند، سهم مؤثری در عملیات نظامی داشته باشند، انجام آن مجاز است، حال آنکه بند ۴ ماده ۵۶ پروتکل اول و قواعد ۸، ۶ و ۹. ۱۰۰۶ مجموعه قواعد کاربردی حقوق مخاصمات مسلحانه ۱۹۹۹ صلیب سرخ به‌صراحت و بدون هیچ شرطی اتخاذ اقدامات تلافی‌جویانه علیه کارگاه‌ها و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک را منع کرده و استناد به‌ضرورت نظامی به‌منظور نقض ممنوعیت مذکور را نیز مطرح نکرده‌اند.

ماده (ج) (۳) ۸۵ پروتکل اول الحاقی حمله به کارگاه‌ها و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک را در شرایطی به‌عنوان نقض جدی محکوم و در حکم «جنایت جنگی» تلقی کرده است. در صورت بروز ضرورت مطلق نظامی، دولت‌ها می‌توانند کارگاه‌ها و تأسیسات خطرناک واقع در خاک خود را منهدم یا غیرقابل استفاده کنند، منوط بر آنکه اطمینان حاصل کنند آسیبی به غیرنظامیان وارد نمی‌شود.

وفق بند ۶ ماده ۵۶، از دولت‌ها خواسته شده است که به‌منظور تضمین حمایت از کارگاه‌ها و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک حین مخاصمات مسلحانه، بهترین راهکار عمل به بند ۶ ماده ۵۶ پروتکل اول الحاقی مبنی بر اقدام دولت‌ها به انعقاد توافقنامه‌های دیگر در این زمینه در زمان صلح است، چنانچه چنین معاهداتی منعقد نشده باشد، می‌بایست بر معاهداتی که از قبل منعقد شده‌اند و امکان اعمال مستقیم مفاد آنها وجود دارد، اتکا و استناد شود.

منابع

۱. فارسی

الف) کتاب‌ها

۱. سیاهرستمی، هاجر؛ حسین‌نژاد، کتابیون؛ افچنگی، محسن (۱۳۹۰)، *حقوق بین‌الملل بشردوستانه ناظر بر حمایت از افراد در درگیری‌های مسلحانه (مجموعه اسناد ژنو)*، تهران، مؤسسه آموزش عالی علمی _ کاربردی هلال ایران.
۲. عسکری، پوریا (۱۳۹۷)، *اقدامات تلافی‌جویانه در جنگ ایران و عراق*، همایش سمفونی سرفه‌ها در موزه دفاع مقدس، تهران، ایران.
۳. کولب، رابرت؛ هاید، ریچارد (۱۳۹۴)، *درآمدی بر حقوق مخاصمات مسلحانه*، ترجمه سید حسام‌الدین لسانی، تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد.

۲. انگلیسی

A) Books

1. Al-Duaij, N.Y. (2004), *Environmental Law of Armed Conflict*, USA: Transnational Publishers Inc.
2. Askari, p., (1397), *Reprisals in Iran and Iraq war*, Coughs Symphony Conference in at the Museum of Sacred Defence, Tehran, Iran, April 97 (In Persian).
3. Henckaerts, Jean-Marie, Louise Doswald-Beck, (2005), *Customary International Humanitarian Law*, ICRC, 2nd Ed. Vol. I, UK: Cambridge University Press.
4. Henckaerts, Jean-Marie, Louise Doswald-Beck, (2005), *Customary International Humanitarian Law*, ICRC, Vol. II, Cambridge University Press.
5. Kolb, R., and Hyde, R., (1394), *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts*, translated by Lesani, S. H., Tehran, Majd Scientific and Cultural Association, 1th edition (In Persian).
6. Le Guelte, Georges., (2014), *Histoire de la menace nucléaire*, Hachette Littératures.
7. Lorenz, Ferederick. M., (2003), *The Protection of Water Facilities under International Law*, UNEP, published by PCCP.
8. Pictet, Jean S., et al, (1960), *Commentary to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, (1960), published under the general editorship of Jean S. Pictet, ICRC.
9. Pictet, Jean S., Yves Sandoz et al, (1987), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, 1st Ed. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers
10. Ramberg, Bennett., (1980), *Destruction of Nuclear Energy Facilities in War*, Lexington, D.C. Health & Co.p.203.
11. Rogers, A.P.V & Paul Malherb,(2000), *Fight it right: Model manual on the law of armed conflict for armes forces*, (preamble by Cornelio Sommarugah), 1st Ed. Geneva: ICRC.
12. Siyahrostami, H., Hosseinnejad, K., Afchangi, M., (1390), *International Humanitarian Law on the protection of indivituals in times of Armed Conflicts (The collection of Geneva documents)*, Tehran, Iranian Red Crescent scientific – applied higher education Institute, 1th edition (In Persian).
13. Yearbook of the International Law Commission, (2001), *Commentary of Draft Articles of the Responsibility of States for the Internationally Wrongful Acts*, UN 2007, Vol. II, part 2.

B) Articles

14. Ahmad Mir, T., (2017), ‘‘Protection of Environment during Armed Conflict under International Humanitarian Law’’, *Journal on Contemporary Issueses of Law*, Vol 3,issue 7.
15. Bilkova, Veronika.,(2014), ‘‘Belligerent Reprisals in Non-International Armed Conflict’’, *International and Comparative Quarterly*,Vol. 63, Issue.
16. Boutruche, T. (2000), ‘‘Le statut de l'eau en droit international humanitaire’’, *International Review of the Red Cross*, 82(840), pp.887-916.

17. Bugnion, Francois, (2018), "Adoption of the Additional Protocols of 8 June, 1977, A milestone in the development of International Humanitarian Law", ICRC reports, *ICRC*, available at: www.icrc.org
18. Cloșcă, I., (1980), "Le nouveau code de protection de la population civile et des biens de caractère civil dans les conflits armés", *International Review of the Red Cross*, 62(726), pp.291-323.
19. Colombia, Constitutionality of IHL Implementing Legislation, (2018), ICRC, "How Does Law Protect in War?", Available at: casebook.icrc.org
20. Croatia, Prosecutor v. Rajko Radulovic and Others, (1993), "How Does Law Protect in War?", Available at: casebook.icrc.org
21. Darcy, Shane., (2003), "The Evolution of the Law of Belligerent Reprisals", *Military Law Review*, No. 175.
22. Eastern Ukraine, "OHCHR Report on the Situation: November 2016- February 2017", Available at: casebook.icrc.org.
23. Fischer, G. (1981), "Le bombardement par Israël d'un réacteur nucléaire irakien", *Annuaire français de droit international*, Vol.27, No.1, pp.147-167.
24. Momtaz, Djamchid.(1997), "Les règles relatives à la protection de l'environnement au cours de conflits armés à l'épreuve du conflit entre l'Iraq et le Koweït", *Annuaire français de droit international* 37.37 : pp.203-219.
25. Newton, Michael. A.(2010), "Reconsidering Reprisals", *Duke Journal of Comparative and International Law*.
26. Obradovic, Konstantin.,(1997), "L'interdiction des represailles dans le Protocole I: un acquis pour une meilleure protection des victimes de la guerre", *International Review of the Red Cross* 79.pp.827-562-565
27. Turpin, D. (1992), "La protection des populations civiles contre les effets des hostilités", *Études internationales*, Vol.23, No.4, pp.797-817.
28. Zemmali, A. (1995), "La protection de l'eau en période de conflit armé", *International Review of the Red Cross*, 77(815), pp.601-615.

C) Websites

29. <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/article/other/57jnhy.htm>.
30. <http://avationworld.blogspot.com/tag/>
31. <http://www.springer.com/gp/book/9789400748507>
32. <http://www.icrc.org/eng/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions/overview-geneva-conventions.htm>
33. <http://fa.m.wikipedia.org/wiki/www.aja.ir>
34. http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/GC_1949-III.pdf.
35. http://legal.un.org/ilc_2001_v2_p2.pdf